

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmine Yaklaşımı -Bakara Sûresi Örneği-

Elmalılı's Approach to the Science of Münasebetü'l-Qur'an -The Example of Surah Al-Baqara-

Enayetullah AZİMİ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Bölümü

Eskisehir Osmangazi University, Institute of Social Sciences, Department Of Basic Islamic Sciences, Eskişehir, Türkiye.

azimi7592@gmail.com

 0000-0002-7588-4301

Doç. Dr. Fatih TOK

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı

Eskisehir Osmangazi University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Eskişehir, Türkiye.

fatihtok25@gmail.com

 0000-0003-4881-5455

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

Kabul Tarihi / Accepted

Yayın Tarihi / Published

21 Aralık / December 2021

12 Mart/ March 2022

15 Mart / March 2022

Atıf Bilgisi / Cite as:

Azimi, Enayetullah-Tok, Fatih., "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmine Yaklaşımı -Bakara Sûresi Örneği-", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Eylül 2021), .

<http://doi.org/1051702/esoguifd.1039260>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği, bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları ve herhangi bir çıkar çatışması olmadığı yazarlar tarafından beyan olunur / It is declared by the authors that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research and that they have no competing interests.

Yazar Katkıları / Author Contributions: Enayetullah AZİMİ %50 – Fatih TOK %50

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmîne Yaklaşımı -Bakara Sûresi Örneği-¹

Özet ► Kur'ân-ı Kerîm sûreleri ve âyetleri arasında dikkat çekici bir insicam ve münâsebât söz konusudur. Kur'ân'ın iç yapısında görülen bu düzen, onun ilahî oluşuyla yakından alakalıdır. Bu bağlamda Münâsebâtü'l-Kur'ân isminde bir Kur'ân ilmi ortaya çıkmıştır. Kur'ân'ın bu yönüne dikkat çeken birçok müfessir de münâsebâta dair eserler kaleme almışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'in mesajını doğru anlamamıza katkı sağlayacak önemli hususlardan biri de âyet ve sûreler arasındaki münâsebâtı tespit etmektir. Bizler bu çalışmada tefsirinde münâsebâtü'l-Kur'ân'a genişçe yer veren Elmalılı'nın eserini bu yönüyle ele alıp inceledik. Çalışmamızda Elmalılı'nın hem münâsebâtü'l-Kur'ân'a dair görüşlerini hem de Bakara sûresi özelinde âyet ve sûreler arasındaki münâsebâta dair tespitlerini ortaya koyduk. Çalışma bir yandan Kur'ân'ın bir i'câz yönünü ortaya koyarken bir yandan da Kur'ân'ın anlaşılmasına mütevazî bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsîr, Münâsebâtü'l-Kur'ân, Elmalılı, Bakara Sûresi.

Elmalılı's Approach to the Science of Münâsebâtü'l-Qur'an -The Example of Surah Al-Baqara-

Abstract ► There is a remarkable compatibility and relationship between the surahs and verses of the Quran. This order seen in the inner structure of the Quran is closely related to its divine being. In this context, a science of the Quran called munasabatu'l-Qur'an has emerged. Many commentators who draw attention to this aspect of the Quran have also written works on relations. One of the most important issues that will contribute to our correct understanding of the message of the Quran is to determine the relationship between the verses and the surahs. In this study, we have examined Elmalili's work, which gives extensive place to munasabatu'l-Quran in his commentary, from this aspect. In our study, we have revealed both Elmalili's views on the relationship between the Quran and the relationship between the verses and the surahs specially in the Surah Baqara. While the study reveals an i'jaz aspect of the Quran, it also aims to make a modest contribution to the understanding of the Quran.

Keywords: Quran, Commentary, munasabatu'l-Quran, Elmalili, Surah al-Baqara.

Giriş

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942), Osmanlı medreselerinde eğitim görmüş, sonrasında da bu medreselerde müderrislik görevinde bulunmuş bir âlimdir. Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yaşayan Elmalılı, bu yönüyle de Osmanlı'nın ilmi mirasını Cumhuriyet Türkiye'sine aktaran önemli köşe taşlarından biri olmuştur. O, ilmi kişiliği yanında Osmanlı devletinde üstlendiği çeşitli görevlerle siyasî bir kimlik de kazanmıştır.

¹ Bu makale, Doç. Dr. Fatih TOK danışmanlığında Enayatullah AZİMİ tarafından 2019 yılında tamamlanan "Hak Dini Kur'ân Dili Tefsirinin Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmî Çerçevesinde İncelenmesi -Bakara Sûresi Örneği-" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. / This article is extracted from my master thesis entitled "The Study of the Wisdom Connections of the Qur'an from the Tafsir of Elmalili-the example of Bakara Surah", supervised by Assoc. Prof. Dr. Fatih Tok (Master Dissertation, Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir/Türkiye, 2019).

Cumhuriyet döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkçe bir tefsir kaleme alınması kararını alınca, Diyanet İşleri Reisi bu görevi Elmalılı'ya tevdi etmiştir. Farklı alanlarda geniş bilgi birikimine sahip olan Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili* adıyla bu talebe cevap veren bir tefsir kaleme almıştır. Tefsir, zaman içerisinde çok rağbet görmüş ve en çok istifade edilen Türkçe tefsir olmuştur.

Elmalılı'dan, tefsirinde âyetler arasındaki anlam münâsebetlerine özel önem vermesi istenmiştir. Elmalılı da tefsirinde bu konuya genişçe yer vermiş ve âyet ve sûreler arasındaki anlam münasebetlerini izah etmeye özen göstermiştir. Öte yandan eser bu yönüyle, Kur'ân'ın birbiriyle bağlantısı olmayan pasajlardan oluşan bir kitap olduğunu ileri süren batılı araştırmacılara da bir cevap niteliği taşımıştır. Zira yazılması istenen tefsirde bu hususların da göz önünde bulundurulması talep edilmiştir.² Öte yandan âyet ve sureler arasındaki anlam münâsebeti, Kur'ân'ın âyet ve sûre tertibinin tevkîfi olduğuna da bir işaret sayılmıştır.³

Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi, öncelikle Kur'ân'daki anlam ve mesaj bütünlüğünü ortaya koymaktadır. Öte yandan farklı dönemlerde inen mesajlar arasındaki anlam münâsebeti, okunuşu ve imlasıyla tevâtüren bizlere ulaşan Kur'ân-ı Kerîm'in⁴ i'câzına ve ilahî oluşuna bir işaret kabul edilmiştir. Her ne kadar kimi âlimler âyet ve sûreler arasında anlam münâsebeti aramayı gereksiz görmüşlerse de Elmalılı'nın ortaya koyduğu bu eser, münâsebât konusunun Kur'ân'ı bütüncül anlamada oldukça önemli katkılar sunacağını göstermiştir.

Âyet ve sûreler arasındaki münâsebet konusu Kur'ân'ın bütününe ilgilendirdiğinden oldukça geniş bir çalışma alanıdır. Bu sebeple biz, bir makale çerçevesinde konuyu Bakara sûresi tefsiri özelinde inceleyeceğiz. Bu bağlamda Elmalılı'nın tefsirinde hem Bakara sûresinin âyetleri arasındaki münâsebâtı hem de Bakara sûresinin kendinden önceki ve sonraki sûrelerle anlam münâsebetini araştıracağız. Ayrıca Bakara sûresi ile ismi, sûrenin başlangıcı ile sonu ve sûrenin konuları arasındaki münâsebetlere değineceğiz. Ancak konuyu incelemeye geçmeden önce münâsebâtü'l-kur'ân'la ilgili kısa bilgi vermek istiyoruz.

1. Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmi

² Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Yenda Yayınları, ts.), 1/11-12; Mustafa Bilgin, "Hak Dini Kur'ân Dili", *TDV İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1997), 15/153.

³ Bedreddin Muhammed b. Abdullah Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Turas Evi Yayınları, 1984/1404), 1/38; Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, (Kahire: y.y., 1980), 1/340-341; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/13, 25; Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.), 175- 176; Ayrıca konu ile ilgili detaylı bilgi için bk. Atik M. Kemal, "Âyet ve Sûrelerin Tevkîfliği Meselesi", *EÜFD*, 6, (Kayseri 1989), 201-218.

⁴ Zürkânî, *Menâhil*, 1/21; Subhi Salih, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*, çev. M. Said Şimşek (Konya: Hibaş Yayınları, ts.), 21.

Âyet ve sûreler arasındaki münâsebât, i'câzu'l-Kur'ân ilmi çerçevesinde incelenmiştir. Söz konusu ilim dalı Kur'ân'ın nazım ve manalarındaki güzelliği beyan ederek onun beşer kitaplarından farklılığını ve kaynağının ilahî oluşunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi, i'câzu'l-Kur'ân'ın bir alt dalı olarak ifade edilebilir.

Soy, yakınlık ve akrabalık anlamına gelen neseb kelimesinden türeyen münasebet kavramı,⁵ Tefsir disiplininde, “Âyetler ve sûreler arasındaki icmal-tafsil, umumîlik-hususîlik, aklîlik-hissîlik yahut bunlardan başka alaka çeşitlerinden biriyle ya da sebep-müsebbip, illet-malûl, benzerlik-zıtlık gibi zihni bağlarla mana irtibatını sağlamak”⁶ şeklinde tanımlanmaktadır.

Sahabe ve tabiin döneminde Kur'ân âyetleri ve sûreleri arasındaki münâsebâta dair herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Münâsebât ilmi, Kur'ân'a dair diğer ilimler gibi belli bir zaman zarfında ortaya çıkmış ve gelişmiştir.⁷ Kaynakların belirttiğine göre âyet ve sûreler arasındaki anlam münasebetinden ilk kez söz eden kişi Ebu Bekir en-Neysâbü'rî (ö. 324/936) olmuştur. O, Kur'ân'ı tefsir ederken talebelerin “Şu âyet hangi nedenden ötürü şu âyetle birlikte gelmiştir? Bir sûrenin, diğer bir sûrenin ardından gelmesinin hikmeti nedir?” gibi sorularına muhatap olmuştur. Fakat çevresindeki insanlar münâsebât hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadıkları için, onun bu tür sorulara verdiği cevaplar hoş görülmemiş hatta tenkit edilmiştir.⁸

Neysâbü'rî'nin vefatından yaklaşık iki asır sonra İbnu'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) de söz konusu ilimle uğraştığını ve ona atıflar yaptığını görüyoruz. O, biraz serzenişle birlikte bu konuyla ilgili şöyle demiştir: “Bu sahada bir tek âlim çıktı, sadece Bakara sûresinin münâsebâtiyle ilgili eser meydana getirdi. Fakat ilgi göstereni bulamadık, milletin yanlış değerlendirmesiyle karşı karşıya kaldık. Bunun üzerine te'lifi bıraktık ve neticeyi Allah'a havale ettik.”⁹

Öte yandan Keşşâf sahibi Zemahşerî (ö. 538/1143), münâsebât ile ilgili konulara tefsirinde ilk yer veren müfessirlerden biridir. Onun ardından eserinde bu konuya genişçe yer veren müfessir ise, *Mefâtihu'l-ğayb* isimli tefsirin sahibi Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209)'dir.¹⁰ Ayrıca âyetler ve sûreler

⁵ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Kahire: Maarif Evi Yayınları, 1119), 4/4405.

⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/35; Cemalüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *el-İtkan fi ulûmi'l-Kur'ân*, çev. Sakıp Yıldız vd. (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1986), 2/288; Abdülmüteâl Sa'idî, *en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'ân* (Mısır: y.y., 1439), 28.

⁷ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Enayatullah Azimî, *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsirinin Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmi Çerçevesinde İncelenmesi -Bakara Sûresi Örneği-*, (Eskişehir: ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans 2019), 33-38; Sakıp Yıldız, “Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebât”, *Diyanet Dergisi*, 21/1 (1985), 13.

⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/36; Süyûtî, *el-İtkan*, 2/287; Subhî es-Sâlih, *Mebâhis*, 122.

⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/36; Abdülhamit Ferâhî, *Nizamu'l-Kur'ân ve te'vili'l-furkân bil-furkân* (b.y.: el-Dâiretü'l-Hamîdiye, 2008), 21.

¹⁰ İsmail Cerrahoğlu, “Fahreddin Râzî ve Tefsiri”, *A.Ü. İslam Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2/5 (Ankara 1977), 7-50.

arasındaki münâsebâta geniş bir şekilde *Nazmu'd-Dürer fi Tenasübi'l-Ayi ve's-Süver* adı altında ele alan âlim Burhânüddîn el-Bikâî (ö. 885/1480)'dir. Ondan sonra ise Mısırlı ve Endülüslü âlimler tefsirlerinde bu konuya değinmişlerdir.

Müfessirlerin Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmine yaklaşımlarını iki grupta toplayabiliriz. Bir grup, Kur'ân-ı Kerîm'in i'câz ve belâgatının bir göstergesi olarak münâsebâtü'l-Kur'ân ilmine çok büyük önem atfetmiştir. İzzeddin b. Abdüsselam (ö. 660/1345) ve Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi bazı âlimler, bu ilme önem vermediği gibi bunu lüzumsuz bir iş olarak nitelmişlerdir. Bununla birlikte müfessirlerin ekserisi bu ilmin önemine ve gerekliliğine inanmışlardır. Sonraki dönemde birçok âlim de âyet ve sûreler arasındaki münâsebetleri dile getirerek aynı zamanda bazı oryantalistlerin ileri sürdüğü Kur'ân metninde anlam kopuklukları olduğuna dair iddialara cevap vermeye çalışmışlardır.

Elmalılı, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebâtı eserinde titizlikle kaleme aldığını ifade etmektedir. O, bu işi diğer müfessirlere göre biraz daha ileriye götürerek tefsirinde âyetler ve sûreler arasındaki münâsebâtı ve dikkat edilecek noktaları mukaddimede zikretmektedir.¹¹ Bu sebeple Elmalılı'nın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı eseri bu yönüyle de incelemeyi gerektirmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Elmalılı'nın söz konusu tefsiri üzerinde kitap, Yüksek Lisans, Doktora ve makaleler yazılmış ve çeşitli sempozyumlar gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte Yıldırım YALÇIN tarafından hazırlanan "*Elmalılı'nın 'Hak Dini Kur'an Dili' İsimli Tefsirinde Sureler Arası Tenasüp ve İncicam*" isimli Yüksek Lisans tezi, anlaşılacağı üzere Elmalılı'nın, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan 114 sure arasındaki münâsebâtı hakkındaki görüşlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Biz ise çalışmamızda Elmalılı'nın, hem Münâsebâtü'l-Kur'ân'a dair yaklaşımını hem de Bakara sûresi örneğinde âyet ve sureler arasındaki münâsebâta dair tespitlerini tespit etmeyi hedefledik.

2. Elmalılı'nın Münâsebâtü'l-Kur'ân Hakkındaki Görüşleri

Cumhuriyetin kurulmasından belli bir süre sonra ehliyetsiz kişiler tarafından piyasaya sürülen hatalarla dolu Kur'ân çevrileri, Kur'ân tercümesinin liyakat sahibi kişiler tarafından yapılması gerektiğini gündeme getirmiştir. Toplumda görülen dinî, ilmî ve kültürel yetersizlikler sebebiyle TBMM, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla yeterli bilgi birikimi olan birine Kur'ân'ın Türkçe tercümesinin yaptırılması kararını almıştır.¹² Elmalılı, kendisine teklif edilen Türkçe tefsir yazımına ilk başta sıcak bakmasa da, daha sonra bu teklifi kabul etmiş ve on iki yıllık bir süre zarfında da eseri tamamlamıştır. Tefsirin içeriğine dair Başkanlık tarafından talep edilen hususlardan ilki, âyetler ve

¹¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/13.

¹² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/1-2.

sûreler arasındaki anlam münâsebâtının zikredilmesi olmuştur. Bu sebeple Elmalılı, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebâta oldukça geniş yer vermiştir.

Elmalılı tefsirinde, münâsebâtü'l-Kur'ân ilmini örnekleriyle izah ederek, aynı zamanda oryantalistlerin Kur'ân'ın kutsiyet ve insicamını hedef alan iddialarını reddetmek istemiştir. Onun, bu çerçevede Fransa Hükümetinin yaptırdığı bir Kur'an tercümesini eleştirdiğini görüyoruz. Yapılan tercümede, Batılıların anlayışına uygun olması gözetilerek Bakara sûresinin sona alındığını ifade etmiştir. Ardından da bunu, şayet bir tahrif amacı taşımıyorsa hakikati bilmemenin getirdiği bir yanılma olarak değerlendirmiştir. O, böyle bir düşünceyi insan vücudu üzerinde yapılacak bir oynamaya benzetmektedir. Ona göre insanın başının altında gövde değil de el, kol, ayak, bacak olsaydı daha güzel olurdu gibi düşünce ne kadar sağlıklıysa Kur'ân sûreleri üzerinde yapılan oynama da ancak o kadar sağlıklı olabilir.¹³

Elmalılı, Kur'ân'daki sûre tertibinin tevkiî olduğunu, böyle bir tertibin olmadığı takdirde de Kur'ân'ın i'câzında bir eksikliğin dile getirilebileceğini ifade etmektedir. O, Kur'ân âyetleri arasında açık veya kapalı, hakikat veya kinayeli bir tarzda kesinlikle bir münâsebetin olduğunu söylemektedir. Bu sebeple, tefsirinin ilk cildinde "Münâsebât" başlığı açarak bu konunun önemi üzerinde detaylı bir şekilde durmuştur.¹⁴

Öte yandan Elmalılı, sûreler arasındaki ahenk, uyum ve münâsebetin aynı zamanda Mushaf tertibinin vahye dayandığının bir delili olduğunu ifade etmektedir.¹⁵ Keza bu durum, sûreler arasında da münâsebet aranması gerektiğinin ya da aranabileceğinin bir işareti olarak görülebilir.

3. Bakara Sûresi Çerçevesinde Münâsebâtü'l-Kur'ân

Elmalılı, Bakara sûresini yetmiş bir pasaja ayırarak tefsir etmiştir. O, her bir âyet arasında münâsebât kurmaktan ziyade âyet pasajları arasındaki münâsebetleri zikretmiştir. Elmalılı, Bakara sûresinin Fatıha'daki hidâyetin geniş bir cevabı olduğunu ifade etmektedir.¹⁶ O, bir yandan peş peşe gelen âyetler arasındaki münâsebâtı incelerken bir yandan da farklı yerlerdeki âyetler arasındaki münâsebâta değinmiştir. Bunun yanında yeri geldikçe âyet içindeki münâsebetleri de izah etmiştir.

3.1. Bakara Sûresi ile İsmi Arasındaki Münâsebât

Elmalılı, sûre isimlerinin vahye dayalı olduğunu yani tevkiîliğini savunmaktadır. Bununla birlikte o, tefsirinde, Kur'ân'ın bütün sûrelerinin isimleriyle olan anlam ilişkisini izah etmeye

¹³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/140.

¹⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/64.

¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 9/530.

¹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/145.

çalışmamıştır. Elmalılı'nın, sûrenin ismiyle olan anlam münâsebâtını zikrettiği sûrelerden biri de Bakara sûresidir.

Elmalılı, Bakara sûresinin, Sûretü'l-Bakara ve Sûretü'l-Kürsî olmak üzere iki özel ismi olduğunu ifade etmektedir. Sûre, Bakara ismini, İsrailoğullarına dair anlatılan Bakara kıssasının sadece bu sûrede zikredilmesinden dolayı almıştır.¹⁷ Bu isim aynı zamanda Bakara kıssasının önemine özel bir vurgu yapmaktadır. Elmalılı, el-Kürsî ismini ise şöyle açıklamaktadır: el-Kürsî, Allah'ın kürsisi anlamına gelmektedir. Bakara sûresi bu ismi de Âyetü'l-Kürsi'nin sûre içerisinde yer almasından dolayı almıştır.¹⁸ Böylelikle o, Bakara sûresinin isimleriyle sure arasındaki anlam ilişkisini ortaya koymuştur.¹⁹

3.2. Bakara Sûresinin Öncesi ve Sonrasındaki Sûreler ile Münâsebâtı

Elmalılı, bazı sûreler hariç birbirini takip eden hemen hemen bütün sûreler arasında anlam münâsebeti kurmaktadır. Söz konusu istisnai sûrelerden biri Mü'minûn sûresidir ki, bu sûrenin sonunda mealinden başka herhangi bir açıklama yapmamaktadır.²⁰ Bazı sûrelerde ise, sadece müteakip olan sûreyi zikretmekle yetinmektedir. Zira bu hususu kendisi daha başlarda, "Bazı yerlerde bu Münâsebât vecihlerini icmâlen göstermeye çalışacağız."²¹ diyerek açıklamıştır.

Elmalılı'nın, konumuz olan Bakara sûresi ile onun hemen ardından gelen Âl-i İmrân sûresi arasında kurduğu anlam münâsebâtı ise şöyledir:

Bu iki sûreyi Hz. Peygamber'in hadisinden ilham alarak iki çiçeğe benzetmiştir.²²

Âl-i İmrân sûresinin, Bakara sûresinin sonundaki duaya bir icabet mahiyetinde nazil olduğunu belirtmiştir.²³

¹⁷ Elmalılı, Bakara olayının öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenlere örnek olduğunu ve bu olayın özellikle de İsrailoğullarına örnek gösterildiğini ifade etmektedir. bk. Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/325.

¹⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/139-140.

¹⁹ Sûre ismi ile sure arasındaki münâsebâta dair bir başka örnek olarak Elmalılı'nın Nur sûresi hakkındaki görüşlerini zikredebiliriz. Bazı sûreler isimlerini, sadece o sûrenin içinde geçen bir cümle veya kelimedenden almaktadır. Ona göre Nur sûresi, "Nûr âyeti" denilen, "والارض السموات نور الله" âyeti münâsebâtıyla bu ismi almıştır. Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/10.

²⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6/9.

²¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/51.

²² Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *Sahih-u Müslim* (İstanbul: y.y., 1998), "Salatü'l-Müsâfirîn", 252.

²³ "Kur'ân-ı okuyunuz. Çünkü kıyamet günü sahibine şefaathçi olarak gelir. İki zehrâyı okuyunuz: Bakara ve Âl-i İmrân sûresi. Zira bu ikisi kıyamet günü iki kara bulut gibi veya aralarından ışık sızan iki tente gibi veya kanatları gerilmiş kuşlardan meydana gelen bir gölgelik gibi gelecekler ve sahipleri için mücadele edecekler. Bakara sûresini okuyun.

Her iki sûrede de özellikle İsrailoğullarından bahsedilmiştir.²⁴

Her iki sûre de huruf-u mukattaa ile başlamıştır.²⁵

Bu iki sûre de semavî kitaplara benzetilmiştir. Bu çerçevede Bakara sûresi Tevrat'a, Âl-i İmrân sûresi de İncil'e benzetilmiştir.²⁶

Bakara icmal, Âl-i İmrân'ı ise tafsil olarak nitelemiştir.

Bu iki sûre güzel bir temsile konu olmuştur. "Zehrâveyn" olarak anılan bu iki sûreyi, birbirine benzeyen bir ana ile kıza benzetmiştir.²⁷

Elmalılı, zikredilen sûrelerin sonunda bu sûreleri iki kardeş olarak nitelemekte ve iki kardeş veya çiçek misaliyle müsemma olunan sûrelerin, bir kavuşma noktası olduklarını ifade etmektedir.²⁸

Elmalılı, Kur'ân-ı Kerîm'de peş peşe gelen sûreler arasında münâsebet kurduğu gibi zaman zaman peş peşe olmayan sûreler arasında da anlam münâsebeti kurmuştur. Örneğin Elmalılı, Nisâ sûresiyle Bakara sûresi arasında da anlam münâsebetinden bahsetmiştir. Nisâ suresinin başındaki "Ey insanlar!" genel hitabı, Bakara suresinin 21. âyetinde geçen aynı ifadeyi hatırlattığını belirtmiştir. Cenâb-ı Allah Bakara sûresinde, "Ey İnsanlar! Rabbinize kulluk ediniz." dedikten sonra, beşerin yaratılışıyla ilgili delilleri açıklamış ve ardından Hz. Âdem'e sözü getirmiştir. Nisâ sûresinde ise "Ey İnsanlar!" hitabını doğrudan doğruya takva emri takip etmiştir.²⁹ Bu bağlamda Elmalılı'nın, bu âyet ile Nisâ sûresindeki "Ey insanlar!" hitabı arasında anlam münâsebeti kurduğunu görmekteyiz.

Elmalılı, Kur'ân'ın mukaddimesi mesabesinde olan Fatiha sûresiyle Bakara sûresinin münâsebetini de izah etmektedir. Ona göre Bakara sûresi aslında Fatiha sûresinde talep edilen hidâyetin bir cevabı mahiyetindedir. Kur'ân-ı Kerîm'in hikmetini ve iniş maksadını içerir. Fatiha sûresi bir önsöz, Bakara sûresi de asıl konuya giriş mahiyetindedir. Yine Fatiha'da ifade edilen nimet verilenler, Allah'ın gazabına uğrayanlar ve Hak yoldan sapanlar, Bakara sûresinde detaylı bir şekilde örneklendirilmiştir.³⁰

Çünkü bunun almasına bereket, terk edilmesine hasret vardır. Onu hâsıl etmeye sihrin gücü yoktur." bk. Müslim, "Salatü'l-Müsafirîn", 553.

²⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/274.

²⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/274.

²⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/274.

²⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/275.

²⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/480.

²⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/485.

³⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/145.

3.3. Sûrenin Başlangıcıyla Sonu Arasındaki Münâsebât

Kur'ân-ı Kerîm'deki sûrelerin bütünlüğünü göstermek açısından sûrenin başıyla sonu arasında bir ahenk ve tenâsübün bulunması da önemlidir. Bu ahenk ve ilişki Münâsebât ilminin en önemli konularından biridir. Kur'ân sûrelerinin ekseriyetinde sûrenin başıyla sonu arasında bir münâsebet görülmektedir. Böyle olması, aynı zamanda sûredeki anlam bütünlüğünü ortaya koymaktadır

Elmalılı, incelediğimiz Bakara sûresinin baş kısmında yer alan muttakiler, kâfirler ve münafıklardan bahseden ayetler ile “havâtîm-i sûreti'l-Bakara” denilen sûrenin son üç ayeti arasında bir anlam münâsebetinden bahsetmektedir. Ona göre sûrenin son üç ayetin birincisi olan “Göklerde ve yerde olanları hepsi Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker...”³¹ âyetinin, sûrenin baş tarafında yer alan kâfir ve münafıklarla ilgili on beş ayetle anlam ilişkisine sahiptir. Sûrenin son iki âyeti³² ise, hem önceki ayetin izaha muhtaç bazı yönlerini açıklamakta hem de sûrenin baş tarafındaki mümin ve muttakilerden bahseden ayetlerle³³ anlam münâsebeti içerisindedir. Elmalılı'ya göre sûre başındaki ayetlerde iman ve daha başka özelliklerden sadece nazârî olarak söz edilmekte, sonunda ise mümin ve muttakilerin kim oldukları bilfiil tespit edilmektedir.³⁴

3.4. Sûrenin Konuları Arasındaki Münâsebât

Kur'ân-ı Kerîm'in temel konuları, tevhit başta olmak üzere nübüvvet ve ahirettir. Kur'ân'ın parçaları sayılan sûreler, bu konulardan biri veya birkaçını içinde bulundurabilmektedir. Sûreler içerisinde en fazla konu içeren sûrelerden biri Bakara sûresidir. Bu sûre, zikredilen üç temel konu yanında iktisadî, sosyal, ailevî vs. birçok konuya temas etmektedir. Elmalılı da tefsirinde Bakara sûresini yetmiş bir pasaja ayırmış ve çoğunlukla bu pasajlar arasında konu açısından münâsebât kurmaya çalışmıştır.³⁵ Yeri gelmişken ifade edelim ki onun, bu metodu Kur'ân'ın diğer sûrelerinde de uyguladığı görülmektedir. Ancak Elmalılı, sûre içerisindeki konuların münâsebâtını her zaman açık bir şekilde açıklamış değildir. Okuyucu dikkat ederek okumadığı zaman bazen fark etmesi zor da olabilir.

Elmalılı, Bakara sûresinde, vasiyetle ilgili âyetin ardından orucun farzîyetini ifade eden âyetlerin gelmesini izah ederken, Allah'ın buyruklarına tam anlamıyla riâyet edebilmek için iyi bir nefis terbiyesinin gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre, kötülüğü emreden nefsi kontrol etmek ve Allah'ın isteklerine tam bir itaat melekesi getirmek için, güçlü bir ibadete, bedenî ve ruhî bir riyazete

³¹ el-Bakara 2/284.

³² el-Bakara, 2/285-286.

³³ el-Bakara, 2/1-5.

³⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/259-260.

³⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/143, 187, 197-198, 242-243, 255-257, 282, 2/19, 22, 40, 83.

ihtiyaç vardır. Ayrıca Allah Teâlâ şer'î hükümleri “yiyiniz ve içiniz”³⁶ ile başlayıp özlü bir şekilde açıkladıktan sonra orucu farz kılarak Müslümanlara yeni bir ruhsal hayat sunmaktadır.³⁷

Keza *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirinde Bakara suresinin 103. âyeti öncesinde 104. âyet sonrasındaki anlatılan konular arasında da anlam münâsebeti kurulmaktadır. Elmalılı, Allah Teâlâ önce “Ey insanlar!” şeklinde bütün insanları fitratlarında var olan kulluğa, ibadete çağırmişti. Ardından “Ey İsrailoğulları!” hitabıyla Yahudi ve Hristiyanlara verilen nimetler hatırlatılmış ve onlar da iman etmeye ve takva sahibi olmaya davet edilmişti. Bu arada İslam dininin önceki kutsal kitapları destekleyen itikat, ahlak ve muamelat kuralları da tek tek açıklanmıştı. Bakara 104. ayetten³⁸ sonraki bölüm ise, zikredilen bütün hususlara iman etmiş olan müminlere öncelikle esaslı bir sosyal ve dinî terbiye kuralını öğreten bir nida ile başlayacaktır. Tabii bu bağlamda yine ehl-i kitabın bazı tutum ve davranışlarına değinilecektir.³⁹

Öte yandan Elmalılı, bazen konular arasındaki münâsebeti, mushaflardaki cüz taksimlerini dikkate alarak ifade etmiştir. Örneğin Elmalılı, Bakara sûresinin yer aldığı birinci ve ikinci cüzler arasında şöyle bir anlam münasebeti kurmuştur. Birinci cüzde –Bakara 2/1-141 arası- İslam ruhunun birliği ve bütünlüğüne yönelik mesajların verildiğini, ikinci cüzden itibaren ise İslam'ın maddî ve cismanî birliğinin sağlanması hedefini gözetken kible meselesine geçildiği ve bu çerçevede Hz. Muhammed'in ümmetinin teşekkülü ile onun özünde bulunan belli başlı özelliklerine işaret edildiğini belirtmiştir.⁴⁰

Yine Elmalılı tefsirinde, Bakara sûresinin 215 ve 216. âyetlerinde bahsedilen “infak ve savaş”⁴¹ konusuyla aynı sûrenin 219. âyetindeki “İçki ve kumar”⁴² konusu arasında şöyle bir anlam münâsebetinden bahsetmektedir. “Harcamanın mal kazanmaya, savaşın da kalbin güçlenmesine bir

³⁶ Bakara 2/104: “Ey iman edenler! “Râinâ!” demeyin; “unzurnâ” deyin ve iyi dinleyin. Kâfirler için elem verici bir azap vardır.”

³⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/503.

³⁸ Bakara 2/187.

³⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/373.

⁴⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/425.

⁴¹ “Sana ne harçayacaklarını soruyorlar. De ki: ‘Harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. Hayır olarak ne yaparsanız muhakkak ki Allah onu bilir.’ Size zor geldiği halde savaş üzerinize farz kılındı. Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz. Sizin için kötü olduğu halde bir şeyden hoşlanmış da olabilirsiniz. Yalnız Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (Bakara 2/215-216)

⁴² “Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür. Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını. Allah sizin için âyetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz.” (Bakara 2/219)

uygunluğu vardır. Cahiller, tembeller, korkaklar da kumarı bir kazanç aracı; şarabı da bir kuvvet aracı gibi zannederek aldanırlar”.⁴³

Keza Elmalılı'nın, Bakara sûresinin 30-39 ayetlerinde anlatılan Hz. Âdem kıssası ile ardından gelen (Bakara 2/40-46) İsrailoğulları ile ilgili anlatımlar arasında şöyle bir anlam irtibatı kurduğunu görmekteyiz: “*Ey insanlar!*”⁴⁴ hitabıyla başlayan mesajlarda Allah Teâlâ, insanlara rahmetini ve lütfunu hatırlatmış ve onların aynı atadan gelen birer kardeş olduklarını salık vermiştir. Ardından da, bu kıssayı kendi kitaplarında bulan asrısaaadetteki Yahudilerine özel bir hitapla onlara olan nimetler hatırlatılmış ve bu vesileyle onlar Hz. Peygamber'e ve Kur'ân'a iman etmeye davet edilmiştir. Elmalılı'ya göre “*Ey insanlar!*” genel çağrısının devamındaki Hz. Âdem kıssasından sonra “*Ey İsrailoğulları!*”⁴⁵ hitabının gelmesi oldukça belîğ bir anlatım tarzıdır.⁴⁶ Zikredilen örneklerde görüldüğü üzere Elmalılı, yeri geldikçe Bakara sûresinin konuları arasında var olan anlam münasebetlerine işaret etmiştir.

3.5. Âyetler Arasındaki Münâsebât

Bir Kur'ân âyeti, önceki âyetin tamamlayıcısı veya kendisinden sonra gelen âyetin başlangıcı olabildiği gibi tek başına da bir anlam ifade edebilir. Fakat bu müstakil olma hali, kopukluk anlamına gelmez.⁴⁷ Kur'ân'daki münâsebât ve insicam sadece peş peşe gelen âyetlerle sınırlı olmayıp farklı âyet ve sûreler arasında da mümkündür. Ancak şunu ifade edelim ki, âyetler arasındaki irtibatı bulmak bazen zor olabilir. Bu durum biraz da müfessirin ilmîne ve liyakatine bağlıdır.

Münâsebât türü içerisinde müfessirlerin en çok emek sarf ettiği husus, âyetler arasındaki anlam ilişkisini tespit etmektir. Elmalılı da âyetler arasındaki münâsebâta dair çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Örneğin Elmalılı Bakara sûresinin baş tarafında mümin, kâfir ve münâfıklardan bahseden âyetler arasındaki münâsebeti şöyle ifade etmektedir:

“İman ile küfür gibi iki zıt düşünceye sahip olan insanlar iki karşıt sınıfa ayrılmıştır. Ardından gelen âyetlerde ise taksim-i manevide kâfirlerin en zarar verici türü olan ve küfürle iman arasında gel-gitler yaşayan münâfıklar vasıflandırılmaktadır. İlk zikredilenlere “kefere-i inad”, münâfıklara ise ilim ve amel yönüyle “kefere-i reyb” diyebiliriz. Bunların farklı vasıflarla anlatılıp kâfirlere bağlandığı görülmektedir.”⁴⁸

⁴³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/85.

⁴⁴ el-Bakara 2/21.

⁴⁵ el-Bakara 2/40.

⁴⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/284.

⁴⁷ Muhammed İbn-i Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Daru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984), 1/81.

⁴⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/196-197.

Öte yandan Elmalılı, Bakara sûresindeki münâfiklarla ilgili 9, 12 ve 13. âyetlerin sonlarındaki ifadeler arasında da bir irtibatın olduğunu zikretmektedir: “Münâfikların önce مَا يَشْعُرُونَ “anlamazlar” nefy-i hal (olumsuz şimdiki zaman), ikinci olarak لَا يَشْعُرُونَ “anlamayacaklar” nefy-i istikbal (olumsuz gelecek zaman) kipleriyle duyguları ve bilinçleri; burada da لَا يَعْلَمُونَ “bilemezler” diye bilgileri hakkında olumsuzluk ifade edilmiştir. Bu anlatımda nifakın başlangıcı ve gayesi yönüyle kınanması ve azarlanması derece derece artmaktadır. Bu da onların içine düştükleri manevî hastalıklarına uygun bir anlatımdır.”⁴⁹ Burada Elmalılı'nın, münâfikların anlayışı üzerinden ayetler arasındaki münâsebâta dair bir değerlendirme yaptığını görmekteyiz.

Elmalılı, peş peşe gelen âyetler arasında münâsebât kurduğu gibi farklı sûrelerdeki âyetler arasında da münâsebât kurmuştur. Bu çerçevede onun, incelediğimiz Bakara sûresinin âyetleri ile başka sûrelerin ayetleri arasında da irtibat kurduğunu görmekteyiz. Örneğin Bakara sûresindeki, “Öyleyse sadece beni zikredin (hatırlayın) ki ben de sizi zikredeyim. Bana şükredin, sakın nankörlük yapmayın. Ey iman edenler! Sabırla ve namaz ibadetiyle Allah'tan yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.”⁵⁰ âyetlerini izah ederken Fatiha sûresindeki “Sadece sana kulluk ederiz ve sadece senden yardım isteriz” âyetine atıf yapmaktadır. Aralarındaki anlam münâsebetini şöyle ifade etmektedir: “Şu hâlde her mümin Allah'ın ‘Beni anın’ emri karşısında aczini hissederek evvela, ‘Sadece sana kulluk ederiz ve sadece senden yardım dileriz’ misâkını yâd edecek ve buna şükretmek için Allah'tan istiane eyleyecektir.”⁵¹ Elmalılı bunun, bütün müminlere yönelik bir ifade olduğunu hatırlatmaktadır.

Zikrettiğimiz örneklerde görüldüğü gibi Elmalılı, bazen peş peşe bazen farklı sûrelerdeki âyetler arasındaki anlam münâsebetlerini de izah etmeye çalışmıştır. Kur'ân'ın bütünlüğünü insanlara gösterme ve ispatlama açısından, Elmalılı'nın bu çabası oldukça önemli ve anlamlıdır.

3.6. Âyet İçi Münâsebât

Âyetlerde yer alan kelimelerin kendi içindeki insicam ve ahengi onun ilahî bir kelam oluşunun bir göstergesidir. Elmalılı, Münâsebâtü'l-Kur'ân'ın diğer türlerinde olduğu gibi âyet içi münâsebeti de özen göstermiştir. Söz konusu münâsebeti Bakara sûresinin 189. âyetini örnek olarak zikredebiliriz. Âyet-i Kerîmede meâlen şunlar ifade edilmektedir:

“Sana, hilâller hakkında sormaktalar. De ki: “Onlar, hem insanlar hem de hac için vakit ölçüleridir. İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Asıl iyilik, takva sahibi olmaktır. Evlere kapılarından girin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”⁵²

⁴⁹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/213.

⁵⁰ el-Bakara 2/153.

⁵¹ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1/442.

⁵² el-Bakara 2/189.

Bu âyet-i kerîme, görünürde birbirinden iki ayrı konuyu ihtiva etmektedir. Okuyucu ilk başta bu âyet içerisinde bir anlam bütünlüğünün olmadığını düşünebilir. Ancak dikkatle bakıldığında âyet içerisinde zahir olan iki konu arasında da bir anlam münasebetinin olduğu görülür. Elmalılı, âyetin tefsirinde bu münâsebeti şöyle ifade etmektedir:

“Bu cümlede hem gerçek hem de kinayeli bir anlam vardır. Gerçek manası, cahiliye ehlinin ihramlı iken yaptıkları böylesi bir davranışın ibadet olmadığını ifade eder. Kinaye anlamı itibariyle ise, Rasulullah'a gökyüzüne dair bilimsel sorular sormak, hikmet ve Allah Teâlâ'nın mesajlarını insanlara açıklamak amacıyla gönderilen Peygamber'i, bir bilim adamı, Kur'ân'ı da astronomiye dair bir kitap şekline getirmek doğru bir yaklaşım değildir. Bu bir iyilik ya da güzel bir davranış olarak görülemez. Bunu anlayın ve *evlerinize kapılarından girin*. Her bir işe doğru bir yolla, uygun bir tarzda yaklaşın. Soru soracağınız zaman da dikkatli olun ve faydasız şeylere takılmayın. Söz konusu âyetteki bu anlatım, kulağınıza küpe olsun da Peygamber'e ayın değişmesindeki astronomik sebeplerle ilgili böylesi sorular sormayın.”

Burada, peygambere sorulması gereken meseleler bırakılıp da malayani şeylerin sorulmasına dikkat çekilerek, “nasıl ki iyi bir davranış olarak görüp de evlere kapılarını bırakıp arkalarından girmeniz yanlış bir davranış ise, Hz. Peygamber'e ayın hareketleriyle ilgili soru sormanız da evlere kapılarını bırakıp bacalarından girmeniz gibi bir şeydir” denilmektedir⁵³ Onlar hilallerle ilgili soru sorduklarında kendilerine kısa bir cevap verilmiş ve hemen akabinde asıl mesele olan birr yani iyilik ve takva konusuna geçilmiştir.⁵⁴

Sonuç

Hicrî dördüncü asırda ilk kez Ebu Bekir en-Neysâbûrî tarafından gündeme getirilen Münâsebâtü'l-Kur'ân ilmi hakkında müfessirlerin ekseriyeti olumlu görüş beyan etmiş ve bu alanda yapılan çalışmalara önem atfetmişlerdir. Bununla birlikte müfessirler arasında bu ilmin, zorlama bir

⁵³ Ebu'l-Kâsım Carullah Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâ'iki gavamizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvî'l fi vücûhi't-te'vîl* (b.y.: Daru'l-Marife Yayınları, ts.), 1/341; Fahreddin Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn el-Hasan b. Ali et-Teymî, er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: y.y., ts.), 5/125; Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmet en-Nesefî, *Medâriku't-tenzîl ve hakâ'iki't-te'vîl* (b.y.: Daru İhya Kütübü'l-Arabiyye, ts.), 1/275; Muhammed b. Yusuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît* (Beyrut- Lübnan: Fikir evi Yayınları, 1431-1432/2010) 2/63; Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyi ve's-süver* (Kahire: Daru'l Kitabi'l-İslami, ts.), 3/101; Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcü'l-Münîr fi'l-i'âne alâ ma'rifeti kelâmi Rabbine'l-Hakimi'l-Habîr* (Kahire: Bulak Matbaası, 1285), 1/126; Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ila mezâye'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut-Lübnan: Daru İhya't-Türasi'l-Arabi Yayınları, ts.), 1/203; Şehâbeddin Mahmûd Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fi tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'il-mesânî* (Beyrut-Lübnan: İhya Turasi'l-Arabi, ts.), 1/74; Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2/25; Seyyid Kutup, *Fi zilâli'l-Kur'ân*, çev. Komisyon (Beyrut: yy., 1391/1971), 1/382-383.

⁵⁴ Muhammed Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebât* (Ankara: DİB Yayınları, 2009), 104.

ilim olduğunu ya da beşerî metinlerde de böyle bir münâsebetin olabileceğini öne sürerek ona karşı çıkanlar da olmuştur.

Fatiha sûresinin tefsirinde münâsebâta dair bir başlık açan Elmalılı, Münâsebâtü'l-Kur'ân hakkında kapsamlı bir bilgi vermiştir. Onun bu açıklaması bir yandan münâsebete verdiği önemi bir yandan da âyetler ve sûreler arasındaki münâsebetin tefsir ilmindeki yerini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Elmalılı, tefsirinde âyet ve sûreler arasındaki anlam münâsebâtına dair çokça yorumda bulunmuştur. O, âyetler arası, sûreler arası ve farklı sûre ve âyetler arasındaki münâsebetlere değinmiştir. Ancak Elmalılı, çoğunlukla âyetleri pasajlar halinde ele almış, bu sebeple de tek tek âyetler arasındaki münâsebete değinmekten ziyade âyet grupları arasındaki münâsebete yer vermiştir.

Elmalılı, genellikle âyetler arasındaki münâsebâtı açık bir sûrette zikretmekten ziyade önceki kısmın hülâsasını yaparak adeta okuyucuyu gelecek bölüme hazırlamaktadır. Mushaf tertibindeki sıralamanın tevkîfî olduğunu dile getiren Elmalılı, bu sebeple sûreler arasında da bir anlam ilişkisi tespit etmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Elmalılı, Münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin Kur'ân'ın anlaşılmasına yardımcı olacağını düşündüğü için tefsirinde buna genişçe yer vermiştir. O, münâsebât ilmini tefsir ilminin ruhu olarak nitelemiş ve bu yüzden de hem âyet hem de sûreler arasındaki anlam ilişkilerini ortaya koymaya çalışmıştır. Keza Kur'ân'ın düzensiz ve kopuk bir yapısı olduğunu ileri sürenlere de münâsebât ilminin verileri ışığında cevaplar vermiştir. Zira âyetler, âyet grupları ve sûreler arasındaki anlam ilişkileri Kur'ân içinde mükemmel bir insicam olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd. *Rûhu'l-meânî fi tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'il-mesânî*. Beyrut-Lübnan: İhya Turasi'l-Arabi, ts.

Azimî, Enayatullah. *Hak Dini Kur'ân Dili Tefsirinin Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmi Çerçevesinde İncelenmesi -Bakara Sûresi Örneği-*. Eskişehir: ESOGÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.

Bikâî, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-. *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyi ve's-süver*. Kahire: Daru'l Kitabi'l-İslâmî, ts.

Bilgin, Mustafa. "Hak Dini Kur'ân Dili", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV, 1997.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1974.

Cerrahoğlu, İsmail. "Fahredden Râzî ve Tefsiri". *A.Ü. İslam Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7-50. 2/5 Ankara 1977.

Ebu Hayyan, Muhammed b. Yusuf. *el-Bahru'l-Muhit*. 2 Cilt. Beyrut- Lübnan: Fikir evi Yayınları, 1431-1432/2010.

Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed el-İmadî. *İrşâdu akli's-selim ila mezâyê'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut-Lübnan: Daru İhya't-Türasi'l-Arabî Yayınları, ts.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Yenda Yayınları, ts.

Ferâhî, Abdülhamit. *Nizâmu'l-Kur'ân ve Tevili'l-furkân bil-furkân*. b.y.: el-Dairetü'l-Hamidiye, 2008.

Gürkan, Menderes. "Elmalılı Hamdi Yazır'ın İlmi Kişiliği ve Fıkıh İlmindeki Yerine Bir Bakış". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 6/2. 2005.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, ts.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Daru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. 4 Cilt. Kahire: Maarif evi Yayınları, 1119.

Kara, İsmail. "Elmalılı Hamdi Efendi ve Halifelik". *Elmalılı Sempozyumu*. 253-264. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

- Kara, İsmail. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Metinler ve Kişiler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1987.
- Kemal, Atik M. “Âyet ve Sûrelerin Tevkifiliği Meselesi”. *EÜİFD*. 6. (Kayseri 1989), 201-218.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. *Sahih-u Müslim*. “Salatü'l-Müsafirîn”. İstanbul: y.y., 1998.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed. *Medârikü't-tenzîl ve hakâiki't-te'vîl*. b.y.: Daru İhya Kütübü'l-Arabiyye, ts.
- Paksüt, Fatma. “Merhum Dayım Hamdi Yazır”. *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu*. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn el-Hasan b. Ali et-Teymî. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: yy., ts.
- Sa'idî, Abdülmüteâ. *en-Nazmu'l-Fenniyyu fi'l-Kur'ân*. Mısır: yy., 1439.
- Seyyid Kutup. *Fi zilali'l-Kur'ân*. çev. Komisyon. Beyrut: yy., 1391/1971.
- Subaşı, Hüsrev. “Elmalılı Hamdi Efendi ve Hat Sanatımızdaki Yeri”. *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991). 318-330. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Subhî es-Sâlih. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. çev. M. Said Şimşek. Konya: Hibaş Yayınları, ts.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr b. Muhammed. *el-İtkan fi ulûmi'l-Kur'ân*. çev. Sakıp Yıldız vd. 2 Cilt. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1986.
- Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *es-Sirâcü'l-Münîr fi'l-i'âne alâ ma'rifeti kelâmi Rabbine'l-Hakimi'l-Habîr*. Kahire: Bulak Matbaası, 1285.
- Vakkasoğlu, Vehbi. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Âlimler*. İstanbul: Cihan Yayınları, 1987.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Elmalılı Muhammed Hamdi”. *Elmalılı Sempozyumu*. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yıldız, Sakıp. “Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebât”. *Diyanet Dergisi*. 21/1. 1985.
- Yılmaz, Muhammed Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebât*. Ankara: DİB Yayınları, 2009.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavamizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*. b.y.: Daru'l-Marife Yayınları, ts.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhîlu'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân*. 2 Cilt. b.y.: Daru'l İhya el-Kütübi'l Arabiya, ts.

Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Turas Evi Yayınları, 1984/1404.